

Emakumearen deskribapena XV. mendeko gaztelaniazko zenbait kantutegitan

Tere Irastortza

0. Sarrera

Desio-objektu gisa hautatua, eginkizun garrantzizkoa izan da emakumeak bete duena, eta edertasuna izaki maizenik aipatzen den ezaugarria, interesgarri deritzot XV. mendeko kantutegi batzuetako deskribapen fisikoa aztertzeari¹, garaiko emakumearen egoera hobeki ezagutzeko lagungarri gerta dakigukeelakoan.

Horretarako, derrigorrezkoa da emakumeek artelanaren bilakaeran betetzen dituzten funtzioez ihardutea, ondoren poeta-andana hau —beti ere emakumeei buruz oro har, eta dama maitatuari buruz partikularki— eredu deskribatzaile mugatuez ari zera zerk eragiten duen aztertzeko; deskribapen fisikoaren zioen ikerlanik ezean, epitetoen zenbatze eta nahasketaren aurrean geundeki, koherentziarik gabeko multzo baten aurrean.

Gorte-amodiozko poesigintzan emakumeari hainbeste alabantza, eskakizun eta destaina igorri zaionez, honen deskribapen fisikoaren nondik-norakoari ekin aurretik, egokia da eredu honen sorkuntzan eta bilakaeran emakumeak berak duen lekua aztertzea.

I. Emakumearen zeregina prozesu poetikoan

Lehenengo eta behin, gaztelaniazko gorte-poesian lekuzka li-tekeen emakume idazleen eskasia da nabarmenena: Florencia Pinar salbu (bestalde, lau kantutegi hauetan agertzen ez dena), apenas bait dago emakume idazlerik. Gabezia, Snow-eren arabera², neurri hauetan agertzen da: 6 emakume 700 idazle gizonz-koen aurrean, garai berean. Emakumeek idatziaren laburtasuna-ri begiraturaz, gainera, ezin izango genuke planteamendu eta idaz-kerak femeninoko korronterik frogatu, proportzioak gezurtatu ezean.

Bakarra da, lau kantutegi hauetan, emakumeak idatziriko testutzat har genezakeena: "epístola de la Reyna de Aragón, doña María, hija del Rey de Castilla, enbiada al Señor Rey don Alfonso marido suyo", non erreginak, hiltzear eta senarra itzuli zain hogeitamar urtez egon denak, bat dagien emakumeei ezarri eginkizunekin, sona senarraren ekintza ospetsuetarik datorkiola-ko ustetan. Honela dio:

"Pero aunque muera con esta ravisosa manzilla & con este intrin-seco deo, de tanto grand titulo me alegre; que por tu fama sera mi muerte sabida & nonbrada por todo el universo & diran: Muerta es la dolorosa, segunda Maria, muger de Cesar Alfonso el Magno, que assaz titulo es a mi ser reyna muger tuya & morir por tuya, e yrte yo a esperar en aquel siglo do mi esperanca sera cierta, que non podras fuyr" (CR 112r-112v:91,59-66)³.

Testuak klarki erakusten duenez, emazte-betekizunaren ere-duei jarraiki aitortzen du Aragoako erreginak bere buruaren ba-lia, gerrariaren zain dagoen emaztearen kanonen barruan, mi-tologia klasikoko eme kastu eta pazientziatsuen gisara (Penelo-peren kasua lekuko: CP 98:224, 137). Maria erreginak betiko bi ezaugarriak azpimarratzen ditu: bata, kastutasuna, Birjinen izena duenez, izana ere baduela frogatuz azaltzen bait du bere burua; eta bestea, gizonarekiko menpekotasuna, erreginaz di-harduten beste kantu batzuetan ere errepikatzen dena, hala nola Santa Ffé-ren "Comiat entr'l Rey e la Reyna en el biaje de Napo-les" izenekoa (CP 126-127:269).

Erreginaren jarrera, gizonzkoek kantu eta epitafioetan ema-kumeak goraiatzeko aurkezten dutena da. Eta horretan guztiz bestelakoak izaten dira gizoni eskainiak. Hauetat, ekintza loria-tsuak ematen dira; emakumez —askotan pertsonaia femeni-

noen ahotan— gizonetik menpekotasuna argitzen den bitartean. Horrela gertatzen da “A la tumba de la rreyna doña Juana” kantuan (CB 21r:53); hemen erreginari dagokion informazioa emazteek gizartean bete lezaketen eginkizunari lotua da, hots: alaba, emazte eta ama izateari; hain zuzen ere, “erregina” errepresentatzen duen pertsonaiak bereganaturik erakusten duen moduan: “Mi fija hermosa doña Leonor/ dexo bien cassada, ryca, bien andante” (CB 21r:53, 25-26). Baita beste testu batzuetan ere, hala nola, “En loor de la Señora Reyna doña Catalina, madre de nuestro Señor Rey don Juan” (CB 24:63) edo Leonor erreginari buruzkoak: “Ffija del rey de Aragon” (CB: 21v:56, 9), “muger de alto varon” (CB: 25v:56,13 56, 1), “les nascieron dos infantes” (CB: 21v:56, 19). Edo Fray Diegoren hitz argigarri hauetan: “son las señoras hermosas/ doña Maria la mayor/ otrosy doña Leonor, / que seran muy poderosas // Casadas muy altamente/ con grandes fijos de rreyes” (CB 167:514, 101-106).

Batzuetan, gizon idazleek, hirugarren batek emaztekiren bati egin irainen aurrean, emazteen faboretan idazten dute. Horrelakoak ditugu: “Respuesta que fizo por ella Pedro Morrera” (CB 34v:101), “Este dezir de rrespuesta fizo e ordeno por la dicha dueña, Françisco de Baena, escriano del adelantado Dyego de Riuera, al dicho Alfonso Aluares de Villasandino, a la sobredicha rrequesta de desonores que fizo a la dicha dueña” (CB 35v-36r:105), “Esta cantiga de rrespuesta fizo e ordeno el maestro Fray Diego en fauor e ayuda de la dicha Cortabota contra Martin el Çiego” (CB 162r:500) nahiz “Respuesta que dio por ella vn frayle” (CB 117v-118r:330).

Beste batzuetan, poetek, elkarrizketa bidez, pertsonaia emearen aurrean ipintzen gaituzte, ia beti mitologiako pertsonaiak erabiliz edo kualitate etikoei giza irudia emanez (“Deçir. Enyego Lopez de Mendoça” (CP 38v-40:94, kasurako). Urriak dira —Iohan de Duenyas-en “Con grant reverencia e mucha mesura” (CP 46v-48:104), edo Suero de Riberaren “En una floresta scura” (CP 30-30v:79) eta “En una linda floresta” (CP 32-32v:85) eta besteren bat— hari honi jarraitzen ez zaizkionak. Emakumea bilau delarik, aldiz, gutxitan dugu kualitate etikoen edo pertsonaia mitologikoen pertsonifikatzerik, eta normalean sexualizatuagoak dira elkarrizketak.

Bestalde, gizonetako emakumeei utzitako erantzunetan —eta ez dira asko— ez dago pentsamendu-berrikuntzarik, gizo-

naren galbahetik iragan direlako noski. Horregatik, ez da harri-garri gertatzen andrea bere buruaz suposatzen zaion moldeaz hizketan aurkitzea, Duenyas-en poema honetan legez:

“*Senior escudero, por tanto seria
segunt bien sabedes mayor vuestro danyo,
que mientras mas fino es e bueno el panyo
tanto mas caro, senior costaria*” (CP 47:104, 56-59)⁴.

Gauza berbera esan daiteke, poetak emakumearen pentsaera espreski erakutsi nahi duen bi kasuetan. Estamariu-ren “*Debat d’una senyora et de su voluntat*” ean (CP 56-56v:119) esate bate-rako, damak, bere gogoari aitortzen dionez, honestitatea gorde nahi du: “*Comiença mi voluntat/ a desamar/ pues comiençan mal tractar/ mi honestat*” (1-4), edo, izenpetu gabeko poema batean, emaztea bere “*esposamenduaz*” kexu denean (CB 77r:237).

Lau kantutegiotako testuetan, behin bakarrik hasten ditu emakumeak, galdera batez, andre-gizonen arteko harremanak. “*Desir de moxica*” (CR 63r-66v:33) poema da, eta ez gaude aitotrralaba baten aurrean, bilau baten aurrean baizik, emakumeak gizonaeko amodiora eragin nahi duenean, eta honek, mintzaera eta jarrera hori bere sexuari ez dagokiola esanez, bizitza honest eta izen onekora bultzatzen duenean: “*que si a vos, la vida honesta/ del mas cierto amor seguis/ bivires loada vida/ honrada de las del mundo/ acrescentareys lo segundo/ nuestra firme ley conplida*” (67-72)⁵.

Aurrekoari begiratuz erabaki daiteke, desio-objektu dugun emakumeaz ez dakigula ezer, poetak esana baizik. Maria erreginak, salbuespen izan zitekeenak, gizonak ezarritako papera onartzen du. Florencia Pinar da poetek emakumeei galdegiten zieten pasibotasuna koloka ezartzen duen bakarra, horretarako, bere premiak aitortzeko zailtasunik franko gailendu zuena⁶.

Mintza daitezkeen eta mintzatzer auzartzen diren emakumeen eskasiak zail egiten du, beraz, emakumeak goraiatzeko zein mesprezatzeko ezarri erduez, andreak berek zuten eritzia ezagutzea. Lau kantutegi hauetatik lor daitezkeen datuen arabera esan liteke, halere, gizarte androzentrikoak ezarritako eredu haiek barneratzen eta onesten zituela, oro har.

II. Emakume ederren deskribapenaren baldintzak

Kantutegietako poetek aldarrikatzen dutenez, emaztearen funtsezko izaerak behar du eder fisiko, sozial eta moralki. Eta, itxuraz, amodioaren sustatzaile edertasun fisikoa delarik, aitorralaba eta bertutezkoa izatea derrigorrezko baldintzak dira, eta asko azpimarratzen dira, gero ikusiko dugunez. Adibide askoren bitartez, maitemintzearen oinarrian edertasun fisikoa legokeela pentsa genezake:

“Des que vi tu fermosura/ acorde de te amar”
(Ugo Durriés, CP 51v:110, 5-6).

“Ayas piedat et mesura / Contra mí / que de tu
sola figura/me venci” (Lope de Stúñiga, CST 1:1, 5-8).

“Pues si yo tanto vos quiero/ vuestra belleza
lo faze” (Joham de Mena, CR 12v:5, 111-12).

“Mis oxos fueron a veer/fermosura tan estranya/
que de bien poca manya/ yo fui preso en su poder”
(E. Lopeç hermano de Mendoza, CP 3:5, 1-4).

Baina edertasun fisikoa maitasunaren lehen zioa izan litekeela onarturik ere, ez da egia gortesaua edozein emakume ederrez maitemintzen denik. Aitorralaba ederrez bakarrik maitemintzen da. Beste emazteki asko izan daitezke agitz eder, eta horrela zerbait diren itxurakoak agertu, ondoko poeman suertatzen denez:

“El amor e la ventura
me fisieron yr myrar
muy graciosa criatura
de lynage de Aguar;
quien fablare verdat pura
bien puede desir que non
tiene talle de pastora”.
(CB 14v-15r:31 bis, 4-10).

Edo baita Enyego Lopez de Mendozaen “Serrana” batean ere, poetak, mirabe baten edertasunak txunditurik, dioenean:

“Tuoro por Sant’Ana
que no soys villana”.
(CP 13:31, 23-24).

Beraz, artzainei buruz mintzo diren *serranilla* eta *villancico*-etan ikusten denez, estamentuak muga gailenezina ezartzen dio amodioari:

“Desde aquí quiero iurar,
 Sy voluntad no me enganna,
 De iamas amar villana.
 (...)
 Porque amor et gentilesa,
 Todo van por una via
 É la villana e la vilesa
 Busca su ygal compaña;
 Pues de tal gente curar,
 Non consyente ya mi gratia
 De iamás amar villana”.
 (Carvajales, CST 367:139, 1-3/11-17).

Eta kontzienteki ezarritakoa da lehen muga hau, zeren eta damaren baten edertasuna desmitifikatu nahi denean “Desyr que fiso el dicho Ferrand Peres a su amiga” edo orain aipatuko den “Respuesta secunda de Suero de Rrybera” bereizkuntza horretara jotzen bait da:

“Delante los oydores
 vos niego la consequencia
 que aya tal preminencia
 la que amades por amores;
 dexad christianas e moras,
 ca fallaréys de pastoras
 más de quarenta mejores”.
 (CB 191v:575, 22-28).

Beraz, emaztekiaren edertasunaren gaineko ikerketa planteatzean, nobletasuna lehen mailako ezaugarria da. Ikuspuntu horretatik begiratuz, “alta”, “de alto estado”, etab. ez genituzke metafora bailiran irakurri behar, kalifikazio moral eta etikoek bezain erreferente berehalakoa duten zeinu gisara baizik. Beste batzuen artean, adibide hauek ekar daitezke:

“vy ante os ollos meus,
 una rrossa que fys Deus
 fermosa de alto estado”.
 (Al Aluares, CB 12v:24, 18-20).

“Muy alta & muy excelente
 princesa muy generosa,
 mas gentil & mas fermosa

que non el sol quando es luziente”,
(I. Tapia, CR 82r:51, 1-4).

“plumaies de fidalguia
trayan con tan buen ayre
llamando grande apellido
que me priso su donayre
e dexome asi ferido
que tarde sere guarido”.
(Inyigo Lopez, CP 71:148, 18-23).

“a vos, muy noble señora,
bien guardada e sabidora,
discreta, de grant linage,
graçiosa, de buen vissage,
do toda bondat demora”.
(A. Alvarez, CB 54r:174, 28-32).

Amodio-gaitzat onesteko hain da baldintza hertsia emakumea aitorrarlabetarikoa izan dadin, non, gainerantzean, emakumearen deskribapenak beste joera batzuei lotzen bait zaizkie. Horrela, aitorrarlaben deskribapena erreferente gabea den bitartean, asko dira zehaztapen fisikoak serrana eta artzainen kasuan.

Harrigarria da eranskinetako laukietan egin daitekeen bereizkuntza zein argia gertatzen den, baldin izen eta adjektiboen inguruan (fermosura, cuerpo,...) bildu deskribapenak poeman bertan agertzen diren legez berrirakurtzen baditugu. Esate baterako, CR 126v-tik ateratako aipamenak irakurtzean, berehala jabetzen gara “Beços gordos, bermejos”, “ojos negros & rasgados”, “cavellos ruvios, peynados” artzainen bati dagozkionak direla, deskribapen-maiztasuna altua bait da eta deskribapenak zehatz eta errealagoak. Gainera, kantutegi honetan bertan 128r-koak biltzen badira, ez digu lan handirik emango serrana bati zuzenduak direla erabakitzeak, horrela gertatzen da eta hauekin: “ruçia cabeza traya tresquilada”, “piernas pelosas bien como salvaje”, “tetas disformes atras las lançava”. Esan nahi bait da, emaztekirik desohoratu nahi denean, deskribapen fisiko eta erizpide sexual bezalako desohoratu ohi dela, CB 35v:105ean gertatzen denez, A. Alvares de Villasandino-ren konposizio honetan: “Contra una dueña d’este reyno por manera de la afear e deshorrar por rruego de un cavallero que qe lo rogo muy afyncadamente”. Hona hemen zati batzuk:

“sy diez vezes non vos fodo
en vuestras ingles de vodo;

que sy subo en vuestro onbligo
de vos çerrar el postigo
non se si sera del todo.

(...)

medir nueue o diez pulgadas
en mi mango grueso e yerto;
sy yo con el vos açierto
a poder de cojonadas,
las sedas bien rremojadas
seran d'esse boca abierto".
(CB 35v:104, 52-56/59-64).

Aitorralaben ederraren deskribapenek froga dezaketen xehetasunik ez dakarten neurrian, gainerako emakumeenetarik urrun gertatzen dira, eta hau harrigarria da, poetek dama ederrena den bezala aurkezten dutenez.

Deskribatzen —eta ez aipatzen— den aurpegikera arras da inkonkretu eta erreferente fisiko gabea. Aurpegia ederra bada, ez dakigu zertan datzan edertasuna; begiek maitemintzen badute, ez dakigu zergatik. Eskua edo aurpegia ez delarik, oso gutxitan kausi dezakegu gorputzaren beste atalen baten aipamenik. Aurpegia izen ezberdinez izendatzen da (rostro, cara, semblante, viso, fayciones,...), baina izen-aniztasuna ez dagokio sekula konkretizazio deskribatzaileari, askotan ikus dezakegunez: "Fayciones de muy plazient ayre" (CP 155:324, 18), "de muy grande alegria" (CB 12v:23, 5), "lindo rostro" (CR 8v:4, 144), "en su semblante hermosa artera" (CP 155:324, 16), "linda cara" (CR 11v:5, 73). Aurpegian nabarmengarri, kolorea eta begiak gertatzen dira, eta batzuetan sudurra edo ahoa: "muy resplandesciente" (CR 82r:51, 20), "vuestra color matysada" (CB 8r:8, 11), "fas muy blanca" (CB 185r:551, 45), edo beste kasu hauetako batzuk: "Faç bien tallada" (CP 155:324, 21). Eta noizbehinka adatsak, betileak (CB 76r:234, 36-39/64-70), eta behin edo beste bakarrik eztarria (CB 78r:241, 9).

Hedatzen da batzuetan erreferentea. Orduan aipatzen da gorputza: "fermosa en tallo e muy delicada" (CP 155:324, 17), "El cuerpo estrecho" (CP 155:324, 20), "ygualdat en su fechura" (CR 105r:75, 326), "liso, muy enviso" (CB 164v:506, 3-4), "muy lisa" (CB 143v:415, 19), eta salbuespenezko kasu batzuetan, bu-larra ere bai, beti kristalezko eta txuri (CB 78r:41, 9; 89r:269, 27-28).

Bestela da deskribatua aiterralaba ez denean. Orduan, deskuidoan, aipatzen diren gorputz-atalak, aiterralaben deskribapenetan agertzen direnak badira, beti ere erkatzea erridikulizatzailer gertatzen da, gorte-emakumeekiko aurkakotasuna frogatu behar denez. Hori da serranilla, villancico, eta aiterralaba ez diren emaztekiei buruzko kantuetan gertatzen dena, salbuespen batzuek salbu. Ikus ditzagun hauetariko batzuk:

“Partiendo de Roma, passando Marino
fuera del monte, en una gran plana,
executando tras un puerco espino,
a muy grandes saltos, venía la serrana

Vestida muy corta de paño de ervage,
la ruçia cabeça traya tresquilada,
las piernas pelosas, bien como salvaje
los dientes muy luengos, la fuente arrugada,
las tetas, disiformes, atras las lançava,
calva, cejunta, barbuda & muy nariguda
tuerta de un ojo, ymbifia, barbuda;
galindos los pies que diablo semblava”.
(Carvajales, CR 128r:120).

“maguer feo, non te creo
que non suene tu doctrina
quando oteo tu meneo
es de loca saluagina

(...)

el tu nido es tan seguido
que non cria telarañas.

(...)

Por mi digo que maldigo
a quien joyas te presenta
e castigo a todo amigo
que se guarde de tormenta;
vyl serpenta, bien quarenta
entraron por tu postigo;
con tal rrenta te contenta
pues no tienes otro abrigo”.
(CB 34r-34v:100, 5-8/23-24/33-40).

“Teresa, pues tienes fama
de grant puta natural”.
(Fray Diego, CB 161v:499, 1-2).

“yo querria rrecalcar
en esse vuestro aluañar
mi pixa quier grande o chica;
como el asno a la borrica

vos querrya enamorar
 non vos ver mas apalpar
 yo deseo vuestra crica
 (...)

tener mi carajo arrecho
 bien metido en vuestro coño;
 (...)

sy el culo non vos atapo
 con aquestos mis cojones;
 a los cinco empuxones
 non vos rremojare el papo".
 (A. A. Villasandino, CB 35r-35v:104,
 10-16/19-20/35-38)⁷.

Konnotazio sexuala duten gorputz-atalen izendatzea, oro har, peioratiboa izaten da.

Oso gutxitan kausi ditzakegu honelako deskribapenak aitorrarlabak aipatzen direnean. Poetaren asmoa iraintzea da, ezparririk gabe. Villasandinoren batean ikusi dugu, eta baita beste honetan ere, bere emazteari "itsusi" esatean (CB 29r:79), edo Pero Veles de Guebarak kantu honetan esaten duenez: "a una dueña muy vyeja (...) e non avia en el rreyno quien quisyese con ella cassar, tanto era ffea e vyeja e de pobre, non enbargante que era dueña de muy buen linaje". (CB 112r-112v:322).

Aitzitik, bada ohizko ez den errespetuaz deskribaturiko emazteki bilaurik. Kasu horietan, amodiorako benetako oztopoa estamentua da. Hala ere, poetek frogatzen dute, behin eta birritan, benetako amodioa aitorrarlabetarik bakarrik datorkeela, eta bilauetarik bilaukeria:

"Replico: yd en buena hora,
 non cureys de amar villana;
 pues servis a tal señora,
 non troques seda por lana;
 nin querays de mi burlar,
 pues sabeys so enagenada".
 (Carvajales, CR 110r:88, 21-26).

Maite denaren gorputza ezkutatu eta "purifikatu" beharra, ez da besteen kasuan gertatzen; are gehiago, gainerako emaztekieen organo sexualak —sari asko cosa deitu zena— erakustearekin kontrastatzen da. "Gauzaratzea" erregistro lexikoen nahiz metaforen erreferenteen hautaketan errepikatzen da. Maite direnak izar, eguzki lore, txorien pareko izan daitezke. Bilauetz *vergaja*,

carajo, postigo, cabalgadura diote. Ferrand Manuelen testu hau lekuko:

“jurando, lo digo al santo Fedrique,
que yo nunca tenga la nouia muy presta
sy a vuestra amiga non punço en la cresta
fasta que la madre sse la molifique”.
(CB 133v:360, 5-8).

edo testu anonimo honek erakusten duena:

“Vna falsa mamantona
mamando commo lechon,
e segunt mi entençion
la teta que ella mamaua
de largura bien lleuaua
vn grant palmo en el peçon”.
(CB 45r:138, 7-12).

edo hauek bezalako beste asko:

“Señor, juan Alfonso, pintor de taurique,
qual fue Pitas Payas, el de la fablilla,
maguer vos andades aca por la villa
a vuestra muger bien ay quien la nique,
que ella se flota debaxo del chazminque
a muy fuertes golpes con los de la mesta,
por ende, sed çierto, sy a mi me lo enpresta
que juegos le fa el çiquesique”.
(Ferrand Manuel, CB 133v:362, 9-16).

“si achare bon abrigo
en la dona que otro abrigo”.
(A. Aluares, CB 46r:143, 5-6).

“Diego, si Dios me adiestre,
que deveys aver plazer
que un duque & un maestre
gozen de vuestra muger;
ovistes buena ventura
que vos fizo Dios ygual,
que un grande & un real
ayan tal cavalgadura,
dulce tiene el angostura”.
(A. de Montoro, CR 144r-144v:158).

II.1. Deskribapen-eza edo deskribapen "erkatzailea"

Aitorralaben deskribapenetan ez dira asko gorputz-atal baten ondoko epiteto "fisikoak". Metaforak ia sekula ez dagozkio ezaugarri fisiko konkretu bati, edertasun orokorrari baizik, ia beti, edertasun "etikoa" finkatu nahi duen deskribapenari jarraiki.

Garrantzizkoak dira hauetarik ortzeari dagozkionak. Ortzeko edozein elementurekin amankomunean bait du damak urruntasuna eta altura, eta ezaugarri hauek gertu daude damari eman ohi zaizkionetatik: beti urrun, gaztelu nahiz dorre edo gainalderen batean.

Argitasuna da beste antzekotasuna, emaztekoa bezala ikusgarri, ilunpean bereizgarri bilakarazten duena. Ikuspuntu honetatik, dama maitatua, beste dametarik argiak luke bereiziko. Argi eta Zuritasunaren beste zio bat, "garbitasun", "kastitate"arekin harremanetan ipintzeko aukera ematea da.

Izarren artean, —hots, aitorralaben artean— bada, halere, dirdiratsua go dena: eguzkia. Fernando Peres-ek zioenez,

"pues de dueñas e doncellas
mi señora muy loada
asy es aventajada
como el sol de las estrellas".
(CB 181r:573, 11-14).

Edo beste hauek:

"e vi una duenya que así resplandía
como el sol de mayo en su alta espera,
e como el así bien se'smera
entre las planetas bien se'smeraua".
(F. Ymperial, CP 155:324, 11-14).

"vy un dia rresplandor
tan claro, que passaua
según meu entender
todos los resplandores".
(A. Alvares, CB 12v:23, 10-13).

Beste askotan, dama maitatuen eta antzinako pertsonaia mitologikoen erkaketaz ematen zaizkigu damaren ezaugarriak. Eta hori desgizatze-bideetarikoa dugu, zeren eta bere giza izaeraren

konkretutasuna apaltzen bait da bere jainkozko natura goratzen doan neurrian:

“Del sege de Capuana
vi Camilla graciosa,
que resplandesce hermosa
mas que estrella de Diana”.
(Suero de Ribera, CR 73r:41, 49-52).

“Non Penélope, nin Ysifle ménos,
Non la prudente castissima Argia
Tovieron goardados con tanta porfia
sus inmaculados limpissimos senos”.
(Johan de Andujar, CST 192-194:46, 13-16).

Bestalde, izadien oinarrituriko metafora asko kausi daitezke. Hain dira erabiliak, non “lore”, “jasmin”, “larrosa” izenak edertasunaren sinonimo bilakatu bait dira; baina metafora hauetan ediren liteke ñabardura berezirik: edertasuna edertasunaren helburu gisa goraiatzea, arean, emakumeengan gauzatzen den edertasun helburu gabea, bere doatasunagatik, eta indar estatiokoaren kariaz maitagarri bihurtzea. Bestalde, emakumeari bere-berezkotzat atxeki zaion hauskortasuna, babes-beharra azpimarratzen da, berezko egoera pasibo, begetatiboa dela eta. Gainera, eme-edertasuna sinbolizatzen duten imajina gehienen antzera, zeregin erkatzailea ere badute, sarri asko superlatiboa:

“flor das flores” (A. Alvares, CB 12v:23, 17).

“das flores flor” (A. Alvares, CB 19:45, 23).

“lynda flor que non a par” (A. Alvares, CB 20v:51, 20).

“la flor de las flores” (F. Inperial, CB 76r:234, 48).

“La que es flor e pres d’España,
corona de las ffermosas,
muy mas linda que las rrosas
bryosa sin toda saña” (Ferrand Peres, CB 189r:569).

“flor de los flores” (Johan de Tapia, CR 85v:58, 15).

“entre las flores se demostraua
en su semblante hermosa artera” (F. Ymperial, CP 155:324, 15-16).

Zerrenda nahi adina luza daiteke⁸, imajina hauek aposizio gisa eta edertasunaren sinonimotzat agertzen direnekin osatuz gero. Izan ere, lehen esan dugunez, “lore”, “larrosa”, “jasmin” ederraren sinonimo bezala agertzen dira.

Badira beste metafora-mota batzuk ere, baina ez sekula hauek bezain topiko. Horien artean, esate baterako, multzo batean harribitxiak —beti ere, erkatu asmotan— hautatzen dituztenak, hala nola:

“vos mostrays joya preciosa
de las bellas esmerada”.
(Carvajales, CR 108r:85, 29-30).

“Çafir gentil, claro beril
es la sua lynda fegura,
vna de mill muy doneguil,
exçelente criatura,
mucho pura syn orrura
su color como brasyl,
por natura syn mesura,
linda ymagen de marfil”.
(Fray Diego de Valencia, CB 164v:506, 25-32).

Gainerakoak oso partikularrak dira eta egileren bat edo besteren kantuetan agertzen direnak. Iohan de Tapiaren “Muy alta & muy excelente” (CR 82r-82v:51), damaren edertasuna ura, argitasuna eta suarekin gonbaratzen da, bereziak dira edo hegaztien erreferentean oinarritzen direnak ere. Hauen helburua, dama maitatua gainerakoetarik isolatzea da, bai emakume-jenerotik eta baita “maitagarri” diren aitorralabetarik ere ateraz.

Ondorio gisa, ziurtzat eman liteke, emakumearen deskribapena, aitorralabentzako eredugarri onartzen denetik irteten denean, asmo iraingarritz egiten dela, onesten den emakumearen idealaren aurkakoa erakutsi asmoz.

Honako hau errepikatu behar da, beraz: gizonak maita dezakeen objektu denean sublimatu behar da emakumea, horretarako benetako, haragizko emakume modura identifikatzeko arriskutan ipiniko luketen deskribapen fisikoak baztertuz. Deskribapena konkretuagoa denean ere, ez gaude, ordea, benetako emakumearen aurrean, kasu hauetan poetek ezaugarri fisikoak groteskokoki markatzen dituztenez.

II.2. Beste desgizatze-bide bat: jainkotzea

Orain arte esandakoaren ondotik, argi ikusten da, kantutegietako poesietako dama desgizaturik dugula. Ez daude ondorio

honen kontra aitorralaben edertasunaz, jainkotu arte, egiten diren aipamenak: ez bait da dama emakume izateagatik laudatzen, emakume ez-arrunta, apartekoa delako baizik; ez da, beraz, egozia, emakumearen idealizazioaz aritzea, nolabaiteko laudoriorik merezi dezan, bereizi, jainkotu behar denean, beste emakumeetarik urrundu eta desgizatu behar denean.

Poetak bere sentimenduak justifikatu beharra duelako behar du Jainkoaren nahiz Naturaren berrespena, hauek bailiran dama bereziki zerbaitetarako hautatu dutenak.

“Si Dios nuestro saluador
oviera de tomar amiga
ffuera mi competidor”.
(Alvaro Luna, CP 1v:2, 1-3).

Lidak zortzi formula proposatzen ditu⁹, XV.mendeko literaturan emakumea goratzeko erabiltzen direnak bildu asmoz; baina aipatzen dituen batzuk kantutegi hauetan aurkitzea zaila da.

Guztiak, gainera, izan diren eta direnen artean maite den dama ederrenatzat eman nahi dute. Ederrena delako laudatu nahi izateak, denboran, espazioan, naturan eta historian oinarrituriko erkaketak egitera bultzatzen du poeta, beti ere Jainkoaren hobespena azpimarratuz (CST 6:2, 26-27; 192:49; CP 34:88, 5-12; 157v:327, 9-10; CR 204:100, 313-320).

Dama maitea laudatuz emakumeak oro goretsi nahi ez izatearen, erantzukizuna Jainkoari atxekitzen dio poetak, aparteko egin omen zuelako dama (CP 82v: 172, 16,5-8) eta bitartekotasunik gabe sortu:

“Mucho deuedes loar / a quien uos fyso syn par”
(A. A. Villasandino, CB 8r:7 bis, 29-30).

“Que si Dios vos ha dotada / De tan alta fermosura/
¿Qué vale la criatura/ que de todos non es amada?”
(I. Tapia, CST 206:54, 24-27).

“Fyso vos Dios delycada”.
(A. A. Villasandino, CB 8r:8, 9).

“Que Deus vos fes de tal valor / que todo el mundo inda amor/
vos van sempre obedesçer”.
(A. A. Villasandino, CB 11v:19, 19-20).

“La linda muy acabada / que Dios bendixo en la cuna,
non ovo culpa ninguna / por mirar planeta onrrada”.
(A. Moranna, CB 89r:270, 17-20).

"Sola vos, gentil señora / se que os tovo dios guardada".
(Carvajales, CR 108v:85, 51-52).

"mas gentil senyora mia / que Dios crio tan fermosa".
(Gonçalbo de Quadros, CP 57v:124, 9-10).

Jainkoari erantzukizun hau ezarri asmoz maite denerentzako unibertsoan zeregin berezirik zuela ematen da aditzera, eta, horregatik, hura sortzeko helburu eta ekai bereziak azpimarratu behar dira:

"Todos me dicen que Dios/ no formo tan lindo gesto".
(Iohan de Torres, CP 18v:51, 3-4).

"antes del universal / mundo es una espeçial /
en graçia e condiçiones/ et fermosa de fayçones/
et muy buenda de bondat".
(A. Enriquez, CP 76v:154, 174-178).

"Dios la fizo sin fallir / en beldades acabada,/
muy donosa en reyr/ en su gesto sosegada /
en sus pechos aseada/ honesta, en faular /
como sabe conportar/ al que d'ella es amado".
(Sarnés, CP 161:333, 5-10).

"Porque su par non nasció/ Nin virtud tanta dio /
Dios á quien más quiso dar" (Carvajales, CST 343:126, 13-15).

"Si antes ovierades sido,/ fiziera razon humana /
segund el gesto garrido,/ vos ser madre de Cupido/
& gozar de la mançana;/ que si Paris conociera/
que tan fermosa señora/ por nacer aun estoviera,/ .
para vos, si lo sopiera,/ la guardara fasta agora//
Quanto mas bella se para/ de las estrellas la luna,/
tanto vuestra linda cara/ se muestra perla muy clara/
sobre las fermosas una;/ como el fenis fizo Dios/
en el mundo sola un ave,/ asi quiso que entre nos/
sola tal fuesedes vos / de fermosura la llave".
(Joham de Mena, CR 11v:5, 51-70).

Damak paradisua isladatzen duela kontutan izanik, gizonezkoaren salbamenduaren bultzatzaile bilakatzea izan daiteke zeregin berezi hori:

"Si Dios ami tanto quiere/ como yo a quien me priso /
en verdat del parayso / aure quanto me plugiere".
(Garcia de Pedraza, CP 98v:225, 1-4).

"Criado bien mirey su gesto,/ su falar e noble rryso,/
lindo rrostro, claro, onesto / ayre, lus de parayso".
(A. Aluares, CB 13r:24, 21-24).

Lidak dioenez “quizás la más frecuente variante del motivo estudiado es la que afirma que Dios o la Naturaleza han creado a la hermosa como muestra de su poder o sabiduría”¹⁰. Ez dago, baina, formula hau maizenik erabilien artean ipintzeko adina adibide. Gero ikusiko dugun Andújar-en poemaz gain, gutxi dira erakuts daitezkeenak:

“el Señor muy soberano, / mostrando su grand poder, /
las otras mando fazer, / y esta fizo por su mano”
(Suero de Ribera, CR 73v:41, 53-56).

“Formaste la creatura / atu senblança, senyor /
de là tu santidad pura / me feziste amador, /
quien figura tal figura / tal qual tu la figuraste /
es causa de dar lugar / para’lgun tiempo olvidar /
ati que me l’a mostraste”
(Alvaro Luna, CP 90:203, 14-22).

“la beldat ser toda vuestra, / segund dize la escriptura /
& segund opinion nuestra, / a vos fizo Dios por muestra /
affinando su pintura”
(Carvajales, CR 108v:85, 46-50).

Lidak aipatzen duen beste adibide honetan ere —baina kantutegi hauetan behintzat partikularra da— maite den dama planeta eta beste garai eta leku batzuetako emakumeen ondoan jarri, eta onenen arteko hauen bertute berezienak bere baitan biltzen dituen da; ik. A. de Montañós-en poema. Baina kasu honetan, ideia pertsonal baten aurrean gaude eta ez topikalizatu-tako ideia baten aurrean:

“El pintor rey Manuel
soberano,
vos obro con un pinzel
de su mano;
y esmero tanto locano
vuestro vulto,
qual jamas non fue trasulto
en humano

De las damas afamadas
escogio
sus faciones mas loadas
que sentio,
& en vos las ayunto
con aseó
do virtudes gran arreo
permitio”.
(CR 95r-95v:74, 1-16).

Argi dago maite den damak gizakien gaineko naturazkoa behar duela, jainkozkoa, aitorsemeak damaren petik jartzea justifikatzeko. Horregatik, deskribapen desgizatzailak dira, batipat, damaren gizatasunaren gaineko naturari dagozkionak:

“Clara lus de parayso” (A. A. Villasandino, CB 15r:32, 25).

“vista angelical” (A. A. Villasandino, CB 15r:33, 16).

“clauellina angelical” (A. A. Villasandino, CB 20r:50, 6).

“lynda flor de parayso” (A. Moranna, CB 89r:270, 30).

“mas hermosa que parayso” (CB 89v:271, 31).

“angelica fygura” (Maestro Fray Diego, CB 164r:504, 47).

“lus angelica” (F. Inperial, CB 77v:238, 15).

“que solo por fermosura
bien merecedes ser santa” (I. de Torres, CP 18v:50, 3-4).

“gesto angelical formado” (CP 45:101, 25).

“Non es humana la lumbre
que de vuestra faz procede” (J. de Tapia, CR 91r:64, 1-2).

Ikusten denez, helburu bereko aukerak nabarmenki erlazio-naturik daude, eta ahapaldi berean nahasian ager daitezke hemen sailkatuak. Horrela gertatzen da Iohan de Andújar-en “A la condesa de Andujar”en:

“Sennora Condesa, en vuestras faciones
En el gesto pulcro con grande armonía
Muestra haber fecho por sus proporciones
El última fuerça sutil simetría;
Las estrellas potentes la grand gerarchía
Con los elementos mostraron la prueba
Del su grand poder, fasiéndovos nueva
Sobre las otras que el mundo nos cria”
(CST 193:49, 33-40).

Jainkotzea gertatzen ez denean ere, dama besteetarik be-reizten eta nolabait isolatzen du deskribapenak, garai eta leku ezberdinetako beste batzuekin erkatuz. Poetak, maite duena bakar-
arra dela frogatu beharra duelako, bere maitasuna justifikatzeko.

Horixe da dama maitatuaren apartekotasunari buruzko aipa-
men gehien zioa, maitaleak bere damaren lainua Jainkoaren
sorlanean oinarritzearena: guztien gaintetik orotan bereizi beha-

rra, baina klarki adieraziz, gizonetzkoak ez direla erkaketa horretan sartzen, lelo honek ongi adierazten duenez, berezkoa bait da:

“en los señores, largueza;
en donas, grand fermosura”
(Mosen Rabellas, CR 11v-12r:39).

Justifikatu behar horretan datza, poetek emaztekiez hitz egi-ten dutelarik, damak eta maitatzea erabaki duten dama bereiztearen zioa. Iohan de Tapiaren hitzetan. “Vos soy la que yo elegi/por soberana maestra” (CR 91r:64, 9-10). Gainerakoez nahi duten guztia esan dezakete, ez bait dira “gizon osagabe” baino. Adibide luze eta oparoa, Fernando de la Torre-ren “Juego de naypes”en kausi genezake, non ez den emakumeaz mintzo, baizik eta esparru hau mugatzen duen, “maitagarri” diren aitortzalabez, lau sail bereiziz, gizonarekin duten loturaren arabera (moja, ezkondua, ezkongabea, alarguna). Honek ondo erakusten du XV. mendeko gorteko poeten imajineria ez dela gizonek emakumea, izaki apala, maite dutelako aurpegia zuritzeko behar duten tresneria baizik. Aipatu testuaren zati batzuk ikus ditzagun: lehenengoa moja, bigarrena alarguna eta hurrengoak ezkondu eta ezkongabeekiko amodioaz:

“es verdat; si fuese bella
y noble de condicion
yo siempre serie della
si(n)t temer la perdicion;
(...)
quanto mas, si es fermosa
e rica con moxedat,
quien dexare la tal cosa
usaria de nescedat,
(...)
Lo que tiene otro sobrado,
a mi poco me aprovecha;
manto, de otro sudado
mi voluntad lo desecha;
con todo, tal puede ser
en color y en fechura,
que viejo pueda valer
mas que nuevo sin costura;
y por tal desemboltura
muchas vezes vi folgura
(...)

Non menos que fino otro
 es razon de desear
 una donzella, que adoro,
 para la querer y amar”
 (CR 99v:75, 42-45 / 101r, 108-111 /
 102v-103r, 205-214 / 104r, 260-263).

Behin poetak, hain beharturik gertatzen diren beste askotan legez¹¹, dama goraiapatuz besteetatik bereizteko ezaugarri berria erabiltzen du: zuhurtasuna, jakinduria, arruntki gizonezkoei bakarrik eskatzen zaiena. Baina, horretarako, argi uzten du ezaugarri hori apartekoa dela bere damaren kasuan:

“de sus amigas diré
 que no s'igualen contigo (...)
 non puedo non te querer
 que fermosura e saber,
 en pocas fue, yo m'obligo”
 (CP 88v:197, 3-4/10-12).

II.3. Edertasunaren deskribapen etikoa

Orain arte aipatutako adibideen berrirakurketa planteatzen da, bada, “belleza”, “fermosura” eta antzeko hitzen arlo semantikoa fisikoa baino zabalagoa dela kontutan hartuz. Egia esan, “kanpoko” edertasunaz egiten diren aipamenak sarri asko edertasun “etikoa”ren adierazle ditugu. Beste askoren artean ikuspegi hori adieraz dezaketen batzuk gogora daitezke:

“que nunca puede ser junto
 en vn cuerpo perfeçion,
 saluo toda corrupçion,
 pues en sy es tan corruto”
 (Vn frayle, CB 117v:330, 5-8);

edo, bide beretik, Fernando Peres-en dama “señora de sus señoras (CB 191r:573, 27) dela ukatzen duten Mariscal Iñigoren beste hauek, zeren dioenez:

“Non es costumbre nin vso
 loar con tanta affeçion
 la que en su dispusiçion
 Dios vna virtud non puso”
 (CB 192r:576, 36-39);

edo hain argi mintzo diren Santa Ffé-ren “Copla esparça” hauek (CP 132:278, 1-35):

“Por capitan la cabeça
puramente inclinada,
muy devota humiliada,
gran reverencia endreça.

Los oios omildosos
non movidos mas suaves,
quedos, honestos e graves,
covardes y pavorosos;
alli do van deseando
como bencidos e presos,
piadosos et represos
andan merçe demandando.

Las orexas perçebidas,
prontas, firmes, asaz quedas,
sin rebato atendidas
cada qual a su senyora
a hoyr tanto se inclina
que mostrando se indina
con humil gesto adora.

La lengua muy pavorosa
se halla de razon folla,
e la mas ardit tremola,
e la bien subtil non osa
pensando en su Aymia,
el fablar por maravilla
ella callando se humilla
conosciendo senyoria.

Las manos asaz pesadas,
tollidas, constrictas, juntas,
bibas en son de defuntas,
de bigor desnaturadas,
comediendo en la celençia
donde llegar se desean
ni se'n mueve ni s'enplean
en virtud de obediencia”
(CP 132:278, 1-35).

Ia osotasunean transkribaturik dagoen hau irakurriz, zail da Santa Ffé-k maite duen damaren edertasuna fisikoki imajinatzea, edertasuna ez bait da gorputzean finkatzen, jarrera eta izaeran baizik, eta garrantzizkoa beste hau delako: aipatzen diren gorputz-atalak arimaren adierazle izatea, apaltasuna, onestutasuna erakustea, hots, azken lerroek diotenez, “en virtud de obediencia”. Bistan da ezaugarri hau maitaleari, poetari, gorte-gizo-

nari legokiokeela, eta ez maite den damari, hau erregina, andere, bada.

Anitz dira jite honetako ezaugarriak eta laukietan zehaztuak. Hau dela eta, batzuk bakarrik aipatuko ditut: "prietos los oxos mansos e suaves" (CP 155:324, 22), non, deskribapen fisikorantz abiatzen den epitetoaren ondotik ("prietos"), beste bi bait ditugu, beharrezkotzat suposatzen zaien izaera etikoa azpimarratuz ("mansos e suaves"). Beste batzuk: "dueña loçana onesta e garri-da" (CB 77v:239, 2), "lindo rostro, claro, onesto" (CB 13r:24, 23), "graçioso e onesto rryso" (CB 75r:231, 13), "oxos ayuso" (CB 129r:349, 25).

Sekula biluzik agertzen ez den damaren gorputza ezkutatu eta purifikatu ("desintoxikatu") beharrak, jazkeraren deskribapenak damarentzat beharrezko jotzen dira kalitateak aiderazten ditu:

"Vystiya una saya de pura cordura,
la su corta pisa era lealtad,
el su chapyrete era fermosura,
el su noble manto muy grant onestad;
estrado muy rryco con toda vondat,
los sus paramentos eran buen aseco,
e su gentyl cama, segund asy creo,
es que la cobria toda castidat"
(Pero Veles, CB 111v:319, 25-32).

"De muy nobles damasquines
deue ser su covertura
d'esta gentil criatura
a pesar de los malsynes;
dentro en tal de Plasentines
la su grant bondat loada
non podria ser conprada
por doblas nin por florynes"
(A. A. Villasandino, CB 185r:552, 25-32).

"Testo d'onestat vestido
pro bien que la cosa vea
enseya sentir desseca
lo que ya tiene sentido"
(Santa Ffé, CP 118v:225, 5-8).

Damaren deskribapen etikoa hain da alienagarria, non askotan zehaztuago bait da birjinaren deskribapen fisikoa bera ere:

"Vos declaradme el rrostro, las çejas
nariçes e ojos, los pechos e manos,

los cabellos ruuios, o prietos o canos,
 sus dientes, quixadas, su boca e orejas;
 en rreyr e fablar sy le son parejos
 las esmeradas de casa del rey, (...)
 Los pies e los braços, su cuerpo e figura,
 nin commo del sol puede e faze ropa,
 aljuba nin saya, mantilla nin opa”
 (Fray Pedro de Colunga, CB 30r:82, 25-30/33-35).

Zaila da askotan damaren kualitate estimatuena zein den erabakitzea, baina maiztasunari eta testu batzuen ñabardurei begiratuz, arazoa dexente errazten da. Testu hauetarikoa da aipatu F. de la Torre-ren “Juego de naypes”en hasiera, hemen autoreak, kondesaren bertuteak laudatzean, garrantziaren arabera ezartzen dituenenez:

“Magnificencia & virtud
 gracia, beldat, y nobleza,
 perla de la iuventud,
 seso de la senectud,
 caudillo de la destreza;
 reyna de la castidad,
 princesa de la corteledat;
 duquesa de honestat,
 marquesa de la verdat:
 condesa de Castañeda”
 (CR 98v:75, 1-10).

Kastitatea da, berriz ere, A. Aluares-ek, maite duenaren ize-naren bidez (Catalina), laudatu behar diren bertute femeninoen artean lehenengo aipatzen duena (CB 47v:149).

Asko dira hau frogatzeko erabil daitezkeen testuak, eta guztietan bi dira nagusiki azpimarratzen diren ezaugarriak: kastotasuna eta apaltasuna. Badira beste batzuk ere, baina beti ere hari horretakoak:

“Con lus son yguales en grand fermosura,
 de todas las otras han grand mejoría
 en pres e valor, beldat, cortesya
 donayre acabado e mucha mesura”
 (Gomes Peres, CB 131r:355, 8-11).

“Graçiossa, muy fermosa/ de muy linda fermosura./
 amorosa e donosa / de angelica fygura/
 muy pura criatura, / deleytosa/ (...)
 muy pollida e conplida/ de bondades syn mansilla”
 (Fray Diego, CB 164r:504, 1-6/9-10).

“Grant sonsiego e mansedumbre,
fermosura e dulce ayre;
onestad e syn constunbre
de apostura e mal vejayre”
(CB 78r:240, 1-4).

“su fablar gracioso e onesto”
(A. A. Villasandino, CB 5v:5, 33).

“Vuestra lindesa e beldat
fermosura e onestat”
(CB 8r:7 bis, 9-10).

“seu falar e noble rryso,
lindo rrostro, claro, onesto,
ayre, lus de parayso”
(A. A. Villasandino, CB 13r:24, 22-24).

“que ela ten tantas bondades,
alto brio e fermosura,
que por su noble mesura
non seredes oluidado”
(A. A. Villasandino, CB 13r:25, 17-20).

“es fermossa con lyndez,
traye muyta loçania,
de bondat e cortesyia
todos tienpos se guarnesçe”
(A. A. Villasandino, CB 19v:46, 21-24).

“linda dueña enobleçida,
noble de muy lypia vyda”
(A. A. Villasandino, CB 54v:176, 2-3).

“Ya con tanta fermosura
matades a quien vos mira,
la virtud que'n vos espira
engendra mucha locura”
(Diego Furtado de Mendoza, CP 3:6, 1-4).

“e despues a onestat
iuro vos que le non yerra
que sus oxos en verdat
nunca se quitan de tierra”
(Garcia de Pedraza, CP 15v:40, 21-24).

“A la qual senyora mía
las virtudes cardinales
son siruientes especiales
et le fazen compania
la moral filosofia
iamas no se parte della

con otra gentil doncella
que se llama fidalguia”
(Enyego Lopez de Mendoca, CP 40:94, 89-96).

“servir en quien sienpre mora
mexoria de bondades
ffermosura con verdades”
(Un hermano de micer el Tannedor, CP 82v:172, 17-19).

“Non te desplega saber
Que honestad
Te fase palacio ser
De castidad”
(Lope de Stuñaiga, CST 4:1, 81-84).

“Non porque vuestra figura
Con muchas virtudes dos
La cordura con mensura
Nin la vuestra fermosura
Eran nascidas, nin vos”
(Lope de Stuñaiga, CST 6:2, 20-24).

“Dama de tales faciones
Virtudes et condiciones
Que iamas fuessen sin par”
(Bachiller de la Torre, CST 25:5, 83-85).

“Tenes syn un sy muy grand fermosura
Con habitud de clara bondat,
Gesto, donayre, gracia et mesura,
Con perfection de vera honestad:
Modestia, temperança sin reguridad,
Qual se requiere a vuestra noblesa,
Por uso comun con grand gentilesa
Regis vuestras fablas con moralidat”
(Iohan de Andujar, CST 193:49, 25-32).

Aipatutako adibideetan ikus litekeenez, gutxi dira “fermosura” edo “belleza” hitzen inguruan agertzen diren determinatzaile fisikoak¹². Arruntki edertasunari buruzko baieztapenak, laguntzaile fisikoa dutenean, deskribapen etikora bultzatuak dira. Jainkoaren zeregin bereziari buruzko aipamenak ere asko dira, bere lan apartaz Bera bait da emakumea zerbitzatzea justifikatzen duena.

Baina ez gaitezen tronpa. Jainkoaren lanaren bereizgarria ez datza emakume hori “hombre perfecto” egitean, hots: gizonak bezalaxe, inizatiba har dezakeen, begiak lurreratu gabe eta gorritu gabe barre egin dezakeen emakumea sortzean. Ez, *opus divinum* honen saioa, hain zuzen ere, betidanik (Bibliaren exege-

sia eta San Pauloren bidez) emakumea gizonen peko dela azpimarratzea da. Emakumearekiko ikuspuntu honek defendatzen duenez, emakumea gizonaren ondotik eta honen zerbitzurako sortua izanik, beti apal, esaneko, zintzo, isil, gogo oneko eta, batipat, kasto agertu behar zitzaion. Ideologia honekin bat eginik laudatzen dute kantutegietako poetek dama, hau da, bere kualitateen artean direlako apaltasuna, kastitatea, esaneko izatea, isiltasuna, menpekotasuna, keinu neurtu eta lotsatiak erakustea. Bertute hauen kariaz bakarrik da laudagarri. Poeta mofatzen da emakumea gogotik barrez ikusten duenean, saltoka... Ezin daiteke, beraz, hari honetatik deduzi, maitalea damaren peko ipintzen denik, zerbitzu hitza behin eta birritan erabili arren, zeren ez bait dira maite ohi denari eskatzen zaizkionak erregeak bere pekoekin behar lituzkeen bertuteak.

Aitzitik, menperatu behar den etsaiaren ñabardurak bereago ditu emakumeak, ohoratu behar den jaunarenak baino:

“Por el contrario te digo
 sy de ti reçibo daño,
 de aqueste mesmo paño
 auras de vestir conmigo;
 ca sere tu enemigo
 aprouando tus maldades
 con muchas abtoridades
 veras como te castigo”
 (Ferrant Sanches Talauera, CB 181r:534, 65-72).

Eta ez zaio inola ere garaile izateko aukerarik ematen, zeren eta gizonetzkoak maitaletzat aurkezten duen momentutik onartzen bait du bere burua garailetzat:

“Y que quede a su plazer
 por guerrera conocida,
 aunque no es mucho vencer
 la cosa que esta vencida;
 esto, porque combatido
 yo me fallo toda hora:
 así quedo vencido
 ella no gran vencedora”
 (Fernando de la Torre, CR 103r:75, 224-231).

“Si me sso a vos rendido
 non pienso que es error
 siempre quedo vençedor
 ser de tal lugar vençido”
 (Santa Ffé, CP 119v:257, 1-4).

III. Ondorioak

Argi eta garbi ikusten da, ez gaudela emakumearen deskribapen baikorragoaren aurrean, luzaroan poesiagintzaz esan denez.

Alde batetik, bilau/aitorralaba bereizkuntzari begiraten badiogu, erraz nabarmentzen da "maita zitezkeen emakumeak" gutxienak zirela; eta beste aldetik, ikus dezakegu, ñabardura iraingarriak ez zirela bilauen kontra bakarrik, baizik eta emakume orenen aurka, hauen artean poetek bereiziak baino salbatzen ez direlarik, zeren eta birjina edo beste pertsonaia mitologikoak kastotasunaren kariaz bakarrik bait diran izen oneko.

Maitemintzearen zio nagusia edertasuna zelako ideia ere ez da egia, emakume itsusia kontutan hartu ere ez egin arren.

Halere, edertasuna da gehien aipatzen dena, emakumeez ihardutean: fisikoki eder izatean gain, izpiritualki ere giza maila guztiak —eliza barne— suposatzen duten bezain eder izan behar dute.

Kritikak bestelakorik esan badu ere, damaren jainkotzeak eta horretan Naturak nahiz Jainkoaren borondateak duten rola, ez dute emaztekoa gizakume bezala dignifikatzen: hain zuzen ere, gizonarekiko menpekotasun-adierazle ziren bi ezaugarriak sublimatzen bait dira: apaltasuna eta kastotasuna.

Torrellas ez dago, bada, emakumeen defentsan mintzo diren poetengandik urrun, haren kasuan besteenetan inplizitoki suposatzen ditugun ezaugarriak poema bakarrean ematen badira ere, horrela "las calidades de las damas"en (131v-133r:125) ukaezinezko moduan agertzen direlarik.

Horrexegatik, berarentzat emakumeak oro ezer gutxi direlarik, bere poemaren hartzailleak aparteko izan behar du. Aise ikusten da hori, bertso hauek.

"Son todas naturalmente
malignas & sospechosas,
non secretas & mintrosas,
& movibles ciertamente"
(CR 131v-133:125, 55-58);

“Mujer es un animal
que se dize hombre imperfecto
procreado en el defecto
del buen calor natural”
(91-94).

“copla”k ixten dituztenekin erkatuz:

“Entre las otras soys vos
dama de aquesta mi vida,
del traste comun salida,
una en el mundo, de dos;
vos soys la que desfazeys,
lo que contienen mis versos”
(109-114).

-
- 1 *Cancionero de Lope de Stúñiga*, Madrid, 1872 (ed. Marqués de Fuensanta del Valle- J. Rayón): CST bezala aipatuko dut.
Cancionero de Roma, G.C. Sansoni, Florencia, 1935 (ed. M. Canal Gómez): CR bezala aipatuko dut.
Cancionero de Baena, C.S.I.C., Madrid, 1966 (ed. J. M. Azáceta): CB izen-datuko dut.
  - 2 *Cancionero de Palacio*, C.S.I.C. Instituto Antonio Nebrija, Barcelona, (ed. F. Vendrell de Millás): CP deituko dut.
  - 2 SNOW, J.: “The Spanish Love Poet Florencia Pinar”, in: *Medieval Women Writers*, Manchester-University Press (ed. K.M. Wilson), 320-332 or.
  - 3 Letrek —ik. 1. oharra— kantutegian kokatzen dute testua. Zenbaki-andanari dagokionez, lehenengoak orijinaleko folioaren berri ematen du, salbu eta CSTren kasuan, eskuratu argitarapenak ez bait zuen datu hau ematen; hemen orrialdea aipatzen da. Bi puntuen ondotik, testuen hurrenkera hartzen da kontutan (baina datu hau ez dugu aurkitu ez CR eta ez CSTn).
Kakotxaren ondoan, lerroen berri ematen da. Azken zenbakiak marratxoaz bereizten badira, jariraan datozen seinale, eta barraz bereizten badira, seinale jarraiak ez direla.
  - 4 Imajina berbera kausitzen da, esate baterako, CR 102-103r:75, 207-216 F. De la Torrerenean: “Lo que tiene otro sobrado/ a mi poco me aprovecha;/manto de otro sudado/ mi voluntad lo desecha;/con todo tal puede ser/ en color y en fechura,/ que viejo puede valer/ mas que nuevo sin costura;/ y por tan desemboltura/ muchas vezes vi folgura”.
  - 5 Bada oraino beste kasu bat, baina ez mota berekoa. Honako hau: “Este desir fiso e ordeno el dicho maestro Fray Lope del Monte por contenplaçion de dos dueñas que se le venian a quexar e querellar de sus maridos, e le pedian consejo que es los que deuián faser” (CB 129r-129v:349).

- 6 *Cancionero castellano del siglo XV*, Madrid, 1915. (ed. Foulché, R. Delbosc). Dans DEYERMOND: "Spani's First Women Writers", in: *Images: Women in hispanic literature*, Berkeley, University of California Press, 1983. Bada, gainera, Iohan de Duenyas-en kantu bat (CP 46v:104, 15-16), emakumea gizonen amodio-deklarazioez ironikoki mintzatzen ipintzen duena.
- 7 Era beran 35v-36r:105; 45r:139, 133v:360, 5-8; 173v:362, 9-16.
- 8 CB 5v:5, 24/42; 8r:7 bis, 31-33; 8r:8, 16; 10v:17, 2; 11r:17, 20/24-27; 12v:24, 18-20; 14v:31 bis, 11-17; 15r:32, 14; 20v:50, 29; 47v:149, 44; 53v:171, 9; 75r:231, 10-12; 75r:234, 10; 76r:234; 103r:297, 1; 153r:464, 9-11; 185r:551, 29; 185r:552, 34; 188r:565, 6; 189r:570; 191r:573, 35. CP 78:158, 2; 102v:234, 14.
- 9 LIDA DE MALKIEL, R. M.: "La dama como obra maestra de Dios", in: *Estudios sobre la literatura del siglo XV*, Madrid, Porrúa Turanzas, 1977, 179-290 or.
- 10 aip.ob., 235 or.
- 11 Adibidez: CP 26:73, 19-20; 23:66, 26-28; 102:233; 103:237. CR 5v:3, 61-65; 7r-7v:4, 83-85; 25v:9, 121; 60r:25, 10-13/27-30; 107v:83, 1-3; 108r-109r:85; 110v:90, 9-12; 120v:108, 1-4. CST:205-206; 222-226.
- 12 Datu-bilketa hau asko luza liteke. Kontestu gabeko irakurketa erratzaile bat gerta ez dadin, beste batzuk non aurki daitezkeen aipatzen dut: CB 8v:9, 39-45; 10v:16, 5-8; 52v:166, 9-10; 54r:174, 28-32; 54v:176, 11-12; 78r:241, 5-8; 105r:301, 9-16; 131v:355, 22-25. CR 4v:3,20-24; 14v:6, 104-105; 22r:11,65-72; 60r:25, 10-13; 83r:52, 6-9; 91r:64, 1-8; 95v:74, 25-32; 107r:82, 11-17; 115v-1S16r: 96, 13-28; 120v:109, 7-8; CST 192:49, 6-8; CP 46v:104, 3-5; 52v:113, 44; 71:148, 8-12; 85:183, 9-11; 105v:248, 9-16; 138-138v:291, 9-17; 150r:313, 29-32.

Eranskina

Laukien irakurtzeko

Oinarrizko izen nahiz adjektiboa erdian dago, maiuskulaz idatzirik. Aldamenetan, testuinguruak. Erdikoa eta aldamenekoa puntuez elkartzan direnean, hurrengo zutabeari lotua dela adierazten da.

Zenbakiek folioaren berri ematen digute, CSTn izan ezik, erabili den argitarapenak (ik. 3.oharra) ez bait du ematen informazio hori. Batzuetan, testuinguru-zutabeetan parentesi artean dauden zenbakiek bereizten dituzte hitzak, e.b.: "muy (12v) linda (78v) FIGURA». Horrela, lerro berean bi testuinguru ipintzen dira, alegia: "muy linda figura" (12v) eta "linda figura" (78v).

Testu batzuk oinarrizko bi hitzen inguruan bil zitezkeen: “muy linda FIGURA” edo “muy LINDA figura”. Horrelakoetan, behin bakarrik aipatzen dira.

Lauki hauetan deskribapen fisikoak aipatzen dira. Askotan balorazio sozial eta etikoen berri eman dezakete. Ez dira pertsonaia mitologikoen deskribapenak ipintzen (deskribatzen den emakume konkretu batekin erkatzeko ez bada), ezta kualitateen pertsonifikazio edo Birjinarenak ere (zeregin erkatzailea ez dutenean). Ez dira, kasurako, “la gentil cara de Apolo” (CR 43v:22,27) bezalakoak aipatzen. Ezta, lokuzio batzuetan, zentzu deskribatzailerik gabe ager litezkeenak ere, (hala nola, “eskua eman”). Hori da “Querer tender las orejas/ a mis cuytadas consejas” (CR 57v: 24,48-49) bezalakoetan gertatzen dena.

CR eta CSTri dagozkienak elkarrekin ematen dira, bien arteko ezberdintasun gutxi dagoenez. Ezer aipatzen ez denean, CRri dagozkio, eta honetan agertzen ez den kanturen bat denean, CST jartzen da parentesi artean.

CANCIONERO DE BAENA

acabada(10v)
 alto brio e(13r)
 dueña de(14v) tal(10r)
 tanta (15r)
 conplida(47v)
 llave de(75)
 vuestra(76r)grant(d)(76r)
 con lus son yguales en (131r)
 briosa(89r)
 muy linda(164r)

muy(77v,164r).....
 la (75r,190v) muy (164r)
 tan(12v)muy(13v).....
 mas(78v,110r).....
 donzella(s,110r).....
 corona de las (189r)
 señoras(167r)

F(F,H)ERMOS(S)URA
 8r,10r,13r,19r,46v,
 77r,78r,105r(2),111r,
 185r

F(F,H)ERMOS(S)A(S)
 (8r,11v,21r,27v,45r,110r,
 162v,185r

sin erranca(5v)
 e onestat(8r)

e syn floya(8r)
 e syn fealdat(8v)
 e mellor de quantas pude ver
 de alto estado(12v)
 flor(20v)
 Estrella Diana(75r)
 Señor(19v)
 que otra ren(19v)/que parayso(89v)
 con lyndez(19v)
 e neta (135r)
 caras(165r)
 e muy polida(185r)
 e bien parescientes(159v)
 garrida e franca(45r)

Tanta es fermosa e(45r) mas(.....)	BELLA(S)	.....	de quantas son(20v)
Tan.....		.....	estrella(12v)del norte(13r)
Señora(182r)muy(77v)		.....	de buen(8r)parecer(10v)
Mas(191)	LY(I)NDA(O)(S)	.....	criatura(11r,12v)
	15v,15r,19r,	.....	donzella(29r)
	20r(4),52v,75v,	.....	castidad(8v)
	77v	.....	fermosura(164r)
la.....		.....	en cortesia(20r)
		.....	duena ennoblecida(54v)
		.....	muy ennoblecida(52v)
		.....	flores(75r)
		.....	flor de parayso(89)
		.....	muy acabada(89r)
		.....	parecientes(163r)
		.....	figura(164v)
		.....	ymagen de marfil(164v)
		.....	gentil (164v)
		.....	mugeres(165v)
		.....	apostura(190v)
		.....	semblante(191r)
		.....	mora Vsmena(137v)
		.....	aseo(5v)
		.....	flor que non a par(20v)
		.....	rrosa muy suave(14v)
		.....	rrosa,flor de abril(20b)
		.....	flor(8r)je corona(149r)

donsellas con (8r) muyta(19v) lus e espejo de(131v)	LOÇANIA (20r)		
dueña	LOÇANA (75v,191v)	.....	onesta e garrida(77v)
	FAS		muy blanca, lisa(185r) clara e garrida(185r)
lindo.....	ROSTRO	.....	claro,onesto(13r)
claro(8r)	VI(Y)SSO (75r)		muy graçiosso(11r) de muy grande alegria (12v) angelical(15r) enamorado(19r) suave(75r)
dulce		.....	amoroso(89r)
buen(54r)	VISSAGE		
noble (13e,184v) buen donayre e(9v) amoroso	RRYSO	.....	angelical(19r)
graçioso e onesto(75r)	CARA		resplandeciente e clara(76r)

buen(5v,191r)	SEMBLANTE	amoroso(75r)
amoroso dezir e(77v)	(20r,78r,80v)	angelical(89r)
Gentil(19r)	COS	natural, angelical(164v)
	O(J)LLOS	tristes(10v)
		amorosos(76r)
		fermosos(78r)
		ayuso(129r)
linda.....	NARIS	sin mesura(89r)
		afilada(76r)
dientes.....	BOCA	e rissa(76r)
	CUELLO	de garça rreal(89r)
	PESTAÑAS	rricamente enplumada(76r)
	CABELLADURA(76r)	
	CEJO	muy fermoso(76r)
	GARGANTA	alçada(78r)
buen(8v)		delycado(5v)
non.....	GESTO	escuro(77v)
sañudo su(159v)	(5v,13r)	amoroso(15r,164v)
		ayrado(150r)
		apurado(150r)
		rreal nunca vi tal(164v)

graçioso(76r)	TALLE	de pastora(15y)
en.....	C(O)UERPO (13r,117v,161v(2))	liso,muy enviso(164v) muy lysa(143v)
noble(10v) gentil(10r,15v,76r) angelica(164r) linda(164v)	F(I/Y)EGURA (108v,109v)	
albos.....	PECHOS	de crystal(15v) mas aluos que el cristal(89r) aluos(78r)
su buen(5v)	MENEO	es de loca ssaluagina(34r)
	BESSO(8v)	
	MANOS	de crystal(8v)
	VÑAS	de puro coral(89r)
	BRAÇOS (76r)	
	CARAJO (35r(2))	
	LAVAJO (35r)	

ALUAÑAR

(35r)

PIXA

(35r)

COÑO

(35v(2))

VEDIJA

(35v)

VERIJA

(35v)

CULO

(35v)

CANCIONERO DE PALACIO

grant (3,46v,90(2).90v,155v)

tanta (1v,3)

sola.....

esta por nacer.....

e ssobra de (22v)

gentil (52)

gracia y (150)

mucha(102) buena.....

F(F/H)ERMOS(S)URA .....

10v,32(2),51v,71, ...

88b,100,103,103v, ...

105v,121v,138,150r, ...

155,162v,164 .....

tan estranya (3)

trae por arreo(13)

su par (15v)

bien meresceder ser santa (18v)

delantera(71)

sin par(48)

con verdades (82v)

guarnida (85)

tan (3v,13v,23,34,57v)
La muger (16)mas(161)
donzellias(32)

mucho buena .....
moca(79,93v) .....

tan (34)

una de(142)las mas(4v)
la mejor de las mas(142)

tan.....

alas de(71)
briosa(105v,138)

F(F/H)ERMOS(S)A(S)

LINDA(O/S)
(22v)

BELLA(S)
(22v,23,80,99v)

GENTIL

LOCANIA

dama (11)
ninya(34)
noble senyora(151)
en tallyo e muy delicada(155)
muy ecellent (157v)
sin par (48v)
aventaxada(159)
de faycones(76v)

senyora(11,82,143)
damas(32)
donzella(34)
de faciones(34)
en(84)parescer(34,154v)
creatura(51,162v)

senyora(22v)
dama e maestra(166)

fermosura(12)
y geytossa(34)
figura(62)
risso(71)
graciosa(75)
senyora garrida(90)
fablar(143v)
asseo(177)

brio(131) de

LOCANA
(173v)

gaya(10v)

FILUSUMIA(150)

e fidalguia(52v)

muy (62)(120)

FIGURA
22v,52v,72,90,92,
153v,154,158,161v)

clara et muy escoxida(85v)

muy relumbrante(15v)
muy singular(21v)
angelical formado(45)
tan(93)hermoso (101v)
muy trihunfante(131)
e discrecion(147v)
sosegado(161)
polido(162)
muy(164)donoso(162v)

GESTO

CUERPO

estrecho (155)

tan linda de(34)
fermosa de(76v)

FA(YC)C(I)ONES
(158)

de muy plazient ayre(155)

SEMBLANCA(131v)

en su.....
buen(82v)

SEMBLANTE
(172v)

..... fermosa artera(155)

Imagen tan preciosa ..... donosa(150)	FAC(S) (105v)	.....	linda, enamorosa, vista de gran solac(86)
	ROSTRO		siempre sanyoso(131)
donoso, polida.....	NARIZ	.....	afilada(155)
	O(X)LLOS (78,177)		nunca se quitan de tierra(15v) non levanta(18v) muy omildosos/non movidos mas suaves/quedos, onestos y graves(132v) mansos e suaves(155)
	TESTO		d'onestat vestido(118v)
	MANOS		blancas(156r)

CANCIONERO DE ROMA/STUÑIGA

de.....	.....	la llave(11v) escondida(74r) vos arrea (85v) con honestad y mesura(CST 218) natural (CST 385)
grand (71v, 72r(3), 81r, (CST 192, 193)	F(F/H)ERMOS(S)URA 4v, 35v, 82r, 85r, 105v, 139r(2), 78v, 110r, 111r, 120v, 126v, 134v, CST 253, 347)	
estrema (105r)		
graciosa(123v)		
villana(124v)		
deesa parescia en su (115v)		
alta(CST206)		

de.....	.....	vos faze fea(10v)
menos que(11r)	.....	el buen reyr(11r)
tan.....	.....	señora(11v)
sobre las	.....	una(11v)
luz de las (12r)	F(F/H)ERMOS(S)A(S)	faciones(40v)
la mas(22v,83,105v,106r	(11r(2),73v,74r(2),	dama(72r,73v)
(CST 344)	101r,111r,134v,200v(2)	gentil deesa(85v)
tan.....	.....	bellas (72v)
mas(82r(2),83r,91e,106r,		que desea(91r)
108r,204v,(CST 314)		y rica con mocedat(101r)
tan(107v,140r)		dona(109r)
tanto(121v)		que arreada(109v)
dama(115r(CST 328)		dueña & donzella(127v)
dueña(152r)		luna(139v)
ayre de(CST214)		guirnalda(212c)
muy.....	.....	entre ellas(CST 223)
		amiga(CST 231)
		muy excelente(CST 243)
vuestra gentileza es		
el norte de(11r)		
grand(29r,107r)	BELLEZA	sin par(105v)
en.....	(12v,59v,60r,110v,	soberanas(72v)
flor de toda(115v)	CST 223)	
mucha(121r)		
en ygal(204r)		
compassada(73v)		

sobre quantas (11r)			
tan(73r)			
tanto(73r) soys.....			
mas(108v)	BELLA(S)	.....	y noble de condición(99v)
muy (108r,118v,123v)		.....	loçana(82r)
cerca de las mas(204r)			Madalena(CST 314)
			dama(231)
			presençia(CST 192)
dama(80v,132r)	LOÇANA		
pastora muy(126r)	(25v)		vuestro vulto(95r)
gracioso.....		.....	
tan.....	LINDA	.....	brio(78v)
			dama(CST 346)
			da,a(107v,109r,119v)
			fermosura(108r)
			enamorada(108r)
villana feroce(116v)	ESPANTOSA		
las unas muy (118v)	FEA(S)		comunas & bellas(151v)
muy(12v)linda			
(78v,110r)			
vuestra(82r,CST266) linda	FIGURA		
(108r(2)	(1r,4v,21v,97r,		
	CST 244,245)		

gentil(37r)

GESTO
(CST193)

triste, ledó(10v)
plaziente(10r)
garrido(11v)
sereno(14r)
agraciado(59v)
desdeñoso(91v)
muy sosegado(100r)
lindo(126r)
por atraer(129v)
amoroso(212v)
pulcro(CST 193)

FILOSOMIA
(21v)

tales(7r,12r)

FAÇION(ES)

mas loadas(95r)
mesura con dulce ayre(129v)

lindo.....

ROSTRO

..... & aseó(8v)
y color(15v)
Muy fermoso(CST 224)

linda(11v)
graciosa .....

CARA
(125v,127)

.....
tan bella(36v)
luziente(44v)
fermosa(59v)
muy resplandesciente(82r,82v)
llorosa(CST 314)
syempre serena(CST 314)

tan buen(82v)	SEMBLANTE (11r)		muy honesto(37r)
	FAZ (91r,152r)		clara, garrida(79r)
claro(97r)	VISO		angélico,donoso(91v) gracioso(CST 224)
la ruçia	CABEÇA	.....	traya tresquilada(128r)
	CAB(V)ELLO(S) (123,CST314)		ruvios,peynados(126v)
	FRUENTE		arrugada(128r)
tuerta de un (128r)	OJOS (131v)		bajos, muy cautos(124v) negros & rasgados(126v) tan loçanos(128r)
	BOCA		llena de risa(CST 385)
	DIENTES		blancos & parejos(126v) muy luengos(128r)
	BEÇOS		gordos, bermejós(126v)
alegre(78v)	RISO		
	TETAS		disiformes,atras las lançava(128r)
sus immaculados limpí- ssimos senos(CST 112)	SENOS		
	PIERNAS		pelosas, bien como salvaje(128r)
galindos los.....	PIES	.....	que diablo semblava(128r)